

Serhan Ada:

Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)
İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Cemil Koçak

Sabancı Üniversitesi
Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Serhan Ada ile 1980 öncesinde SBF’de birlikte doktora öğrencisi olarak bulunduk. ’80 sonrası dönemde de doktora tezlerimizi hazırlamaya başladık. Ben “Türkiye’de Millî Şef Dönemi” adını taşıyacak olan doktora tezimi hazırlarken, Ada da uluslararası ilişkiler dalında Hatay sorunu üzerinde çalışıyordu. Tezimin bir yerinde Hatay konusuna da çok kısaca değinmiştim. Elyazması metinde hocam Mete Tunçay da, bu kısmın üzerine kırmızı kalemle ve yine elyazması ile ‘Serhan Ada doktora tezi hazırlıyor’ notunu düşmüştü. Tezimin elyazması çoktan yokoldu; ama hocamın bu notu, kötü teksir kâğıdına yazılmış elyazması metnimin üzerinde hâlâ gözümün önünde duruyor. Serhan Ada’nın bu çok uzun sürmüş doktora tezini kitap olarak görmek de sonunda nasip oldu!

Hatay konusunu ele alan çalışmalarda, gerek Fransız, gerekse İngiliz arşivinden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Ada da uzun yıllar önce zâten Fransız arşivini elden geçirmişti.

Yazarın da belirttiği gibi, yetmiş yıl öncesine âid bir “sorun”u ele alırken dahi, Türk Dışişleri Bakanlığı’nın arşivinden hâlâ yararlanamamak, artık bir sorun olmaktan çıkmış, utanılması gereken vahim bir duruma dönüşmüştür. Son zamanlarda kulağıma geldiği kadarı ile, söz konusu arşiv, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’ne devredilmiş olmakla birlikte, hâlâ tasnifine başlanılamamış olması da düşündürücü bir başka sorundur. Türkiye’nin dış politika târihini, yabancı arşiv vesikalarına bağlı ve bağımlı kalarak yazmak, değerlendirmek ve analiz etmek, özellikle biz Türkler için utanılacak ve bilim âlemi açısından da yadırganacak bir durum olarak önümüzde bütün haşmeti ile durmaktadır. Bu “sorun”un da gözle görünür yakın bir gelecekte çözülmesini bekliyoruz. Ancak bu sâyededir ki, Türk dış politikasına ilişkin vesikalara dayalı ve analiz çabası içine giren akademik çalışmaların sayısı artabilir ve genç akademisyenlerin bu konulara yakınlık duymaları sağlanabilir. Aksi hâlde, bu alanda yapılacak çalışmalar, yeni bilgi ve belgelerin yokluğunda, ister istemez kendini tekrâr etmek zorunda kalacaktır.

Ancak, yine Ada’nın çok yerinde olarak işâret ettiği gibi, Hatay gibi bir konunun Arapça bilmeden ve Sûriye kaynaklarına erişme imkânı bulunmadan ele alınması, yine eksik kalan bir yöndür. Böylece “karşı taraf”ın bilgisinden ve analizinden de yararlanmak imkânı ortadan kalkmaktadır. Diğer yandan, Sûriye’nin de arşivinin kapalı olduğu gerçeği göz önüne alınırsa, konunun hâlâ bu yönünün tamamlanmayı beklediğini söyleyebiliriz.

Ada’nın çalışması öncelikle “Hatay” bölgesinin coğrafi olarak tanımlanması ve sınırlanması ile başlamaktadır. Bunun için bölgenin târihine de yer verilmiştir. Bu çok kısa târihsel arka fondan sonra, bölgenin Osmanlı hâkimiyeti altında geçen son zamânında, Avrupalı büyük güçlerin, yâni İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya’nın bölgeye yönelik siyâsî ve ekonomik faaliyetleri gözönüne serilmektedir. Bu şekilde “sorun”un târihsel alt yapısı incelenmektedir.

Yazar, Birinci Dünyâ Savaşı'nin bitiminden itibaren sorunun ortaya çıkacağı 1936 yılına kadar olan süreci bir bölüm olarak tasarlamıştır. Dolayısıyla yazar, bu ayrımı ile ve haklı olarak, Millî Mücadele yıllarını ve Cumhuriyet dönemini içiçe ve ard arda, birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak yazma gereğini duymuştur. Bölgenin sınır târihi, gerçekten de 1918 sonrasındaki çatışmalarda ve uzlaşmalarda vücut bulacaktır.

Bu noktada Hatay sorununa ilişkin diğer monografileri de ele alarak karşılaştırmalı bir literatür taraması yapmalıyız: Ele almak istediğim ilk kitap, “Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)” başlıklı çalışmadır.¹ Bu çok yazarlı kitap için, dönemin ASAM Başkanı Ümit Özdağ, önsözünde şöyle yazmış: “Hatay ile ilgili bilimsel yazına çok ciddi bir katkı niteliğindedir. Arşiv araştırmasına dayanan bu inceleme, Hatay’ın 1930’lardaki târihsel konumunu objektif bir tavır ile ele almaktadır. İleri sürülen tezler yazarlar tarafından belgelerle desteklenmektedir. Kitabın tümünde [tümüne] detayların gözden kaçırılmaması gereken hassas bir yaklaşım sinmiştir. Bu çalışmanın önümüzdeki senelerde de aşılmasının güç olduğunu düşünüyorum.” (s. IX) Kitabın bibliyografyasına göz atılacak olursa, metnin neredeyse yalnızca Türkçe kaynaklardan yararlanılarak yazılmış olduğu hemen fark edilecektir. Eğer (kitabın dipnotlarında rastlayamadığımız) National Geografik Magazine’nin 1920 yılına âid bir sayısında yayınlanmış bir makâleyi, Fransa’nın Ankara Büyükelçisi Massigli’nin Fransızca kitabını ve Edward Weisband’ın İngilizce bir yazısını saymazsak. Aslında kitap, yalnızca Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ile Genelkurmay Askerî Târih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi’nde yapılan belge taraması sonucunda oluşmuştur denilebilir. Diğer yandan, kitapta bundan söz edilmiyorsa da, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde (katalog numaralarına bakılarak söylenebilir ki) CHP kataloğu ile Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü kataloğuna bakılmıştır. ATASE’den kullanılan belgeler ise, genellikle dönemin istihbârat teşkilâtı olan MAH görevlilerinin istihbârat raporlarıdır. Kitabın özgün tek yönü, bu belgeleri kullanmış olmasıdır. Fakat bu belgeler, herhangi bir süzgeçten geç(iril)meden, âdetâ olduğu gibi, arka arkaya yerleştirilmiş bir şekilde kullanılmıştır. Ne bir belge analizi söz konusudur, ne de belgelerin bir kritiği. Söz konusu olan (ve “belgelerle desteklen”en) “tezler” bundan ibârettir. Bu yazışmalardaki bütün bilgileri gerçekten olmuş gibi yansıtan bir araştırmanın nasıl “objektif” ve “bilimsel” olabileceği ise hiç anlaşılammaktadır. Elbette târihsel olanı bulup ortaya çıkarma çabası bu kadar basite indirgenemez-indirgenmemelidir! Bu kitaptan öğrenilebilecek yegâne şey, Türkiye’nin Hatay topraklarındaki “gayrî resmî faaliyetleri”dir. Bir de, Ankara’nın dış politikasında kamuoyunu nasıl yönlendirdiğinin açık bir anlatımı söz konusudur. Bu anlatım ve açıklama, Türkiye’nin Kıbrıs Sorunu üzerine çalışacak olan araştırmacıların, her ne kadar bu döneme âid belgeler hiçbir şekilde kullanıma açık değilse de, nerelere bakmaları gerektiğini göstermesi bakımından hayli yararlıdır. Bu kitapta da rastlanan, fakat yalnızca bu metnin bir özelliği sayılamayacak bir ifâdeye de dokunmadan geçemeyeceğim: Yazarlar, Türkiye’nin Hatay başarısını, “ısrarlı, kararlı ve cesur” tutuma bağlıyorlar. Bu, öyle bir saptama ki, Ankara’nın Batum ve Musul konusundaki başarısızlığı için “ısrarlı olmayan, kararsız ve korkak” sıfatlarının kullanımını zorunlu hâle getiriyor! Başarıları överken, karşılaştırılabilir gelişmeleri gözden kaçırmanın bir anlamda kaçınılmaz sonucu bu ifâdeler. Bir de yine bu konu(lar)da sürekli Misâkı Millî sınırlarına atıfta bulunularak dış politikanın meşrûlaştırılması çabalarına da değinmek gerekir. Elbette İskenderun Sancağı kadar, Batum ile Musul da Misâkı Millî sınırları içinde bulunuyordu. Bu bakımdan Hatay konusunda izlenen dış politikanın Misâkı Millî’nin doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olduğu yolundaki ifâde, diğer iki

¹ Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarımay ve Hüsâmettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2001.

örnek açısından hayli sorunlu bir kapı açmış oluyor. Bu başarısız örnekler, yalnızca bu açıdan bakıldığında, Misâkı Millî'ye ihânet olarak değerlendirilebilir! Diğer yandan, Misâkı Millî'den söz edecek olanların, bundan uzun yıllar önce yazılmış ve Misâkı Millî'nin ne olduğuna/olmadığına ilişkin kısa ama bir hayli sorgulayıcı bir makâleye de bakmaları gerekir(di)!²

Özdağ'ın öngörüsü, hemen aynı yıl yayınlanan bir başka kitap tarafından sâdece sarsılmakla kalmadı, fakat tamâmen de yanlış çıktı. Dışişleri Bakanlığı'nda görevli Yücel Güçlü'nün çalışması, hem kapsam, hem de kaynak kullanımı yönünden diğeri ile kıyas kabûl etmezdir.³ Bu kitap, gerek İngiliz ve gerekse Fransız arşiv belgelerinden yararlanmış olmakla birlikte, bibliyografyasında hemen hemen yalnızca İngilizce ve Fransızca (ancak tek tük Türkçe) kaynaklara tesâdüf edilmesiyle de dikkat çekmektedir. Güçlü, İngilizce kaleme aldığı kitabında, belli ki, Türkiye'nin Hatay konusundaki dış politikasını ve resmî görüşünü öncelikle yabancılara anlatmak ve onları bu konuda iknâ etmek çabasıdadır. Bu bakımdan yalnızca yabancı kaynak kullanması anlaşılabilir. Fakat Dışişleri mensubu olarak Güçlü'nün kendi Bakanlığına âid arşivden de yararlanamamış olması ilginçtir. Burada Bakanlık arşivinin kendi mensuplarına da kapalı olduğu izlenimi doğmaktadır ki, bu doğru sayılamaz. Nitekim Bilâl Şimşir'in çalışmaları bu düşünceyi yanlışlamaya yeterli sayılır. Bu bakımdan Güçlü'nün zâten resmî görüşün tezlerini ortaya koyan çalışmasını, bu tezlerin kaynağı sayılabilecek kendi Bakanlığının yazışmalarından ayrı tutması, bir eksiklik olarak kabûl edilmelidir. Ama bu belki de yazarın eksikliğinden çok, kurumsal bir eksiklik sayılabilir. Kanımca Güçlü'nün çalışması, her ne kadar resmî tezlerin üzerinde temellenmiş ve bu tezler hakkında herhangi bir sorgulamadan uzak kalmışsa da, hiç olmazsa resmî görüşün yüksek standartlı bir örneğidir. Bir önceki örnekle karşılaştırıldığında, resmî görüşün de düşük standartlı ve yüksek standartlı sunumuna ilişkin elimizde iki iyi ve örnek metin olduğunu söyleyebiliriz. Güçlü, kanımca Hatay konusunda resmî tezlerin akademik standardı yüksek örnek bir modelini sunmaktadır. Bu bakımdan takdire lâyıktır.⁴

Her iki kitapta da benim çalışmalarına hiç atıfta bulunulmamış olduğu, hattâ kitaplarımın kaynaklar arasında bile zikredilmediği fark ediliyor.⁵ Oysa, Hatay'a ilişkin olarak, uzun yıllar önce, Hatay Sorunu'nun dönemin uluslararası ilişkileri ve Avrupa'daki siyâsî ve askerî güç dengesi analiz edilmeden hiçbir şekilde anlaşılamayacağını yazmıştım. Bu konuda özellikle Alman Dışişleri Bakanlığı arşivinin yardımıyla Berlin'in dış politikasının ana hatlarını da çizmiştim. Yukarıda adı geçen kitaplarda Almanya bir faktör olarak ele alınmadığından olacak, benim çalışmalarımın hiç yararlanılmamış olduğu görülüyor.

Ada'nın çalışması ise, Hatay sorununa ilişkin basit bir olaylar derlemesinden ibâret değildir. Zâten kanımca tezi değerli kılan nokta da buradadır: Ada, çalışmasını, olaylar sıralamasından çıkararak, analiz edilecek bir süreç olarak tasarlamıştır. Ada'nın akademik

² Bkz. Mete Tunçay, "Misâkı Millî'nin 1. Maddesi Üzerine", **Birikim**, Sayı: 18/19, (1975), s. 12-16.

³ Yücel Güçlü, **The Question of the Sanjak of Alexandretta**, (A Study in Turkish-French-Syrian Relations), TTK Yayınları, Ankara, 2001.

⁴ Güçlü'nün kitabı hakkında, içerdikleri kritiklerin çoğuna katıldığım, şu iki önemli tanıtım yazısına da bakılmalıdır: Samir Saul'un kritiği için **The International History Review**, (XXV/2) (June 2003) s. 451-453 ve Martin C. Thomas'ın kritiği için **Middle Eastern Studies**, (July 2002), s. 209-210.

⁵ Bkz. Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, (1. Cild), (3. Basım), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 27-28, 52, 56, 62, 97, 109, 232, 252-256, 349, 353-355, 372, 440-448, 469 ve 476 ve (2. Cid), s. 34 ve 55-56; Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 172-174.

seviyesi hayli yüksek kitabının ana sorunsalı, ne olduğundan çok, olanların neden ve nasıl olduklarına yöneliktir. Dolayısıyla tez bütünüyle bir analiz çabasının ürünü olarak görülmelidir.

Şimdi yazarın bu analizini nasıl yaptığına bakalım: Bizde Türk dış politikasına ilişkin çalışmalarda geleneksel ve alışılmış olan, “biz” ve “öteki”nin birer eşit birim olarak ele alınması ve yalnızca iki birim arasındaki ilişkilere yoğunlaşılmasıdır. Örneğin, Türkiye’nin Fransa ile ilişkileri ele alınacaksa (Türk-Fransız ilişkileri başlığı altında), bu iki merkez arasındaki ilişkiler ele alınır, fakat bu iki merkezin dışında, o sırada dünyâda ve Avrupa’da ne gibi gelişmelerin olduğu ve bu gelişmelerin iki merkez arasındaki ilişkileri ne ölçüde ve nasıl ve neden etkilediğine ya da hattâ tâyin ettiğine dâir bir yaklaşım içine girilmez. Oysa Ada’nın çalışması bu gelenekten ve alışkanlıktan tamâmen uzak kalmıştır. Ada, yalnızca iki merkez arasındaki bir sorun etrâfında yoğunlaşan ilişkilere bakmakla yetinmiyor. Fakat aksine, Avrupa’nın uluslararası ilişkiler ağında, özellikle Avrupa’da meydana gelen askerî ve siyâsî gelişmelerin temel alındığı bir ortamda, Avrupalı büyük güçlerin tamâmının Türkiye ile ilişkilerine yoğunlaşıyor. Türkiye’nin dış politikasındaki gelişmeleri de, esas olarak, Avrupa’daki güç dengeleri ve bu dengelerin (yeniden) bozulması ve (yeniden) oluşması temelinde inceliyor ki, Ada’nın çalışması bu bakımdan takdire değerdir.

Ada, tezinde bu türden analiz çabasının somut olarak İngiliz-Fransız rekâbetinde açık olarak görüldüğünü belirgin bir şekilde ortaya koyuyor. Bu ittifak ve aynı zamanda da rekâbet, zaman zaman biri diğerrinin önüne geçerek, ama her zaman birlikte vâir olarak, Hatay sorununun siyâsî sürecinde etkili olacaktır. Eğer bu analizi biraz daha açacak olursak, Millî Mücadele yıllarında da İngiliz-Fransız ve İtalyan ittifâkının ve rekâbetinin Ankara açısından ortaya çıkardığı uygun koşulları, yine bu tezde bir kez daha gözden geçirmek imkânı vardır.

Ada, tezinde bambaşka faktörlere de ışık tutmaya çalışıyor: İngiliz ve Fransız manda yönetimi anlayışı ve uygulamalarının birbirinden ne kadar farklı olduğunu ortaya koyarken, bunun siyâsî sonuçlarına da işâret ediyor.

Yazar bununla da sınırlı kalmıyor ve yine bizde dış politika çalışmalarında tamâmen ihmâl edilen bir başka önemli faktörü de çalışmasının bir fonksiyonu olarak ele alıyor; bu da, ele aldığı merkezlerin iç politika gelişmelerinin onların dış politikaları, dolayısıyla da Avrupa’daki siyâsî ve askerî gelişmelerin sonuçları üzerindeki etkileridir. Böylece tezin ele aldığı birimler, târihsel plânda kendisini somut olarak gerçekleştirmiş oluyorlar. Bizde geleneksel olarak, ele alınan merkezin, târih dışı bir anlayışla, hiç değişmeyen ve değişmeyecek bâzı dış politika hedef ve amaçları olduğu varsayılır ve bütün anlatım ve analiz, bu varsayımın üzerine temellendirilir. Oysa bu türden bir varsayım hem târih, hem de gerçek dışıdır. Her merkezin bir de kendisine has iç politika gelişmeleri vardır ve bu gelişmeler, sanıldığı aksine, o merkezin dış politikasını derinden etkile(yebil)iir. Ada tezinde Fransa’daki iç politika gelişmelerinin Hatay sorunu üzerindeki derin yansımalarını mükemmel bir şekilde analiz ediyor ve bu alışkanlığın ve geleneksel yazım tarzının dışına çıkmayı başarabiliyor. Bu bakımdan da Ada’nın tezi takdire şâyândır.

Kitapta Hatay bölgesinde yaşayan değişik etnisitelerin ve tarafların konumlarına ilişkin bilgi bulmak da mükündür. Özellikle Sûriye’nin merkezî otoritesinin tepkileri ve nihâyet bölgedeki yerel farklı güçlerin birbirleriyle, ama arkalarında her zaman büyük merkezlerin desteğini almış olarak mücadele etmeye çalışmaları da açıkça görülmektedir. Bu çatışmalı sürecin detaylarını ise hâlâ yakından bilmediğimizi söyleyebiliriz. Bu, araştırılmaya açık bir alan olarak karşımızda duruyor. Yazar, özellikle ve haklı olarak Ankara’nın bölgedeki

Türk/Müslüman gruplara yönelik desteğinden ve bölgedeki çatışmada aldığı konum ve taraf olarak müdahalelerinden açık ve net bir şekilde söz ediyor. Bu anlatım, Ankara'nın bölgedeki hâkimiyet sürecini anlamamıza yardımcı oluyor.

Benim bu kurguda itiraz etmeye değer gördüğüm tek nokta, 150'liklerden bâzılarının yerleştikleri bölgede, Ankara'nın bu nedenle özel bir hassâsiyet görmekte/göstermekte olduğuna ilişkin saptamadır. Sanırım Ankara bunu Fransız Hükûmeti'ne karşı bir argüman olarak kullanmıştır; fakat bölgedeki hâkimiyetinden sonra, söz konusu kişilerin daha güneye ya da doğuya yerleşmelerini elbette engelleyemezdi ve nihâyet bu kişiler yine sınırın hemen yanında, yakınında faaliyet göstermeye devâm edeceklerdir. Nitekim çok kısa bir süre için, 1938 yılının yaz aylarına kadar, yâni af yasası çıkıncaya dek, bu durum kesintisiz bir şekilde sürmüştür.⁶

Türkiye'nin siyâsî süreçte Avrupalı büyük güçler arasında görülen rekâbetten yararlanmaya çalışması ve bunun için kullandığı yöntemler de, Ada'nın çalışmasında somutlanıyor. Özellikle Almanya'nın bu rekâbette aldığı yeni konum, Ankara'nın elini güçlendirecektir. Yazar, bu kez de İngiliz-Fransız ittifâkı ve rekâbeti içinde, aynı anda Almanya ile siyâsî ve askerî çatışmanın yarattığı gerginlik fonunda, Ankara'nın bütün bu karmaşık ilişkiler ağında ürettiği yeni politikaları da somut olarak gösterebiliyor. Böylece Hatay sorunu, bir bakıma Türkiye'nin bu dönemde politika üretebilme yeteneğinin hayli yüksek olduğunu ve Ankara'nın inisiyatif kullanmak bakımından da önde gidebildiğini göstermektedir. Bu bakımdan Ankara'nın dış politika yeteneğini övmek için yeterli malzeme vardır sanırım. Nitekim yazar da, bu konuda cimri davramamış ve Türkiye'nin dış politikasına hayırhah olmaktan öteye, yakın duran bir konum almıştır. Bu bakımdan özellikle en son kısımda kitabın kurgusu Ankara merkezine yakın durmaktadır.

Türkiye'nin Hatay bölgesindeki hâkimiyetinin sağlanması sürecinde, Fransa'nın “iknâ edilme” aşamasında, İngiltere'nin aldığı rol –ki bunu kendi doktora tezinde de vurgulamaya çalışmışım- Ada'nın tezinde bir daha ve bütün açıklığı ile ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayıdır ki, konuya ilişkin bâzı çalışmalarda, bölgenin emperyalist güçlerin bir pazarlık alanı olarak Türkiye'ye bırakıldığı yönündeki değerlendirmeleri okumak mümkündür. Öte yandan; Almanya'da Nasyonal-Sosyalist bir iktidar olmasaydı ve Avrupa'daki askerî dengeler bu gerçeğe göre şekillenmeseydi, bütün bu çabalara rağmen, Ankara'nın bölgede hâkimiyet kurması acaba mümkün olabilir miydi sorusu, hâlâ sorulmaya değerdir.

Ada, sorunun çözümünden sonra da bölgedeki gelişmeleri kısaca ve özet olarak kitabının son kısmında anlatmaya çalışmış; fakat bunun eksik kaldığını belirtmeliyim. Bu yazarın eksikliği sayılamaz. Çünkü, bu alanda hiçbir çalışma yapılmamıştır. Belki de Hatay sorununun siyâsî târihinin araştırılmasından ardından, sosyal târihinin de araştırılmasına sıra gelecektir. Bu takdirde, bölgede yaşayan insanların hayat hikâyeleri temelinde, yakın bir zaman önce meydana gelen bir sınır değişikliği öyküsünün, insanların hayat öyküleri üzerindeki etkilerini de öğrenme fırsatımız olabilir. Kalanların öyküleri ile gidenlerin öyküleri birarada sunulabilir. Bu da elbette bambaşka öyküleri ve bambaşka bir görüş açısını bizimle tanıştıracaktır.

⁶ Bu arada; 150'liklerden olup da, bölgede yerleşmiş bulunan kişilerin siyâsî faaliyetlerine ilişkin ayrıntılı bilgi bulmak isteyenler, Şâduman Halıcı'nın “Yüzellilikler” adını taşıyan ve Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde (Eskişehir, 1998) hazırladığı yayınlanmamış yüksek lisans tezine bakabilirler.